

Погляд звонку

Райнер Лінднер (Канстанці, ФРГ)

Нацыянальныя і “прыдворныя” гісторыкі “Лукашэнкаўскай” Беларусі*

Пераасэнаванне гісторыі ў постсавецкай Беларусі.

Разам з абвяшчэннем незалежнасці былымі савецкімі рэспублікамі на пачатку 90-х г. 20 ст. набыла вялікую актуальнасць праблема іх нацыянальнай гісторыі. Аднаўляючы нацыянальныя і культурныя традыцыі дасавецкай Беларусі, вяртаючы ў грамадскае жыццё беларускую мову, якую ў савецкі час амаль звялі да фальклору, постсавецкая нацыянальная інтэлігенцыя пачала выпрацоўваць уласныя версіі беларускай мінуўшчыны. Па меры распаду Савецкай імперыі ва ўмовах абвастрэння нацыянальных супяречнасцяў і палітычнай барацьбы за ўладу паўставалі новыя “гістарычныя” нацыі. Заходнія даследчыкі адразу звярнулі ўвагу на змяненні ў гістарыяграфіі, якія пачалі адбывацца ў эпоху галоснасці¹. Між тым постсавецкая інтэлігенцыя ў момант падзення Савецкага Саюзу су-тыкнулася не толькі з крызісам ў гістарыяграфіі, яна апынулася перад праблемай, якую Аарон Гурэвіч называў “вакуумам гістарычнага бачання”.

Такі стан рэчаў быў асабліва адчувальны ў Беларусі. Хаця прадстаўнікі прарасійскай савецкай гістарыяграфіі, як і большасць даследчыкаў Захаду, лічылі, што Беларусі “не хапае гісторыі”, менавіта гісторыя апынулася ў эпіцэнтры дыскусіі. Пасля пачатковай незалежніцкай эйфары і хвалі адпаведных публікаций беларускія нацыянальныя гісторыкі ў 1994 г. трапілі ў новую сітуацыю². Абранне презідэнтам Аляксандра Лукашэнкі прывяло да прыняцця новым урадам былога савецкай версii

* Артыкул быў надрукаваны ўпершыню ў ЗША ў *Nationalities Papers. Vol. 27. No 4. 1999.* Пераклад і невялікія скарачэнні зроблены са згоды аўтара. Перакладчык – сп. Ганна Паўлоўская (Гародня).

¹ Гл., напр., Takayuki I. Facing up to the past. Soviet historiography under Perestroika. Sapporo, 1989; Davies R.W. Soviet History in the Gorbachev revolution. London, 1989; Geyer D. Die Umwertung der Geschichte. Göttingen, 1991.

² Гл.: Lindner R. Historiker und Herrschaft. Nationsbildung und Geschichtspolitik in Weißrussland im 19. und 20. Jahrhundert. München, 1999. P. 400-478; Lindner R. Nationsbildung durch Nationalgeschichte. Probleme der aktuellen Geschichtsdiskussion in Weißrussland // Osteuropa. 1994. Vol. 44. No. 6. P. 578-590; Wilson A. National History and National Identity in Ukraine and Belarus // Smith G. et al., eds, Nationbildung in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities. Cambridge, 1998. P. 23-47; Lindner R. Domestic and Foreign Policy Conditions behind Structural Change in Ukraine and Belarus // Aussenpolitik/German Foreign Affairs Review. 1995. Vol. 46. No 4. P. 365-375; Lindner R. Präsidialdiktatur in Weißrussland. Wirtschaft, Politik und Gesellschaft unter Lukaschenko // Osteuropa. 1997. Vol. 47. No 10-11. P. 1038-1052.

мінулага. Але горш за ўсё, што большасць насельніцтва страціла нацыянальную свядомасць і не жадала прымачь ідэі нацыянальных гісторыкаў.

Прызнанне ў 1990 г. дзяржаўнасці беларускай мовы і вынікі рэфэрэндума 14 траўня 1995 г. сталі храналагічнымі межамі нацыянальнага Адраджэння. Асцярожны адраджэнскі аптымізм, які быў адчувальны да 1994 г., у прыватнасці, у зборніку нарысаў Леаніда Лыча “Беларуская нацыя і яе мова”, паступова знікнуў. Л.Лыч яшчэ спадзяваўся на адраджэнне нацыі пасля доўгай фазы “дэградацыі”, але артыкулы, якія пачалі публікавацца пасля 1995 г., значна адрозніваліся сваёй ідэйнай накіраванасцю. З сярэдзіны 1995 г. у гістарыяграфіі фактычна распачалася кампанія па “дэнацыяналізацыі” беларускага мінулага.

У 1991 г. нацыянальная гістарыяграфія пачала пошуку гістарычнага абурнтування абвяшчэння Незалежнасці. Гэтая падзея найноўшай беларускай гісторыі была хутчэй выпадкам, чым заканамерным вынікам дэмакратызацыі і свядомай патрэбай незалежнасці. Пераасэнсоўваючы гісторыю народа нацыянальныя гісторыкі ўсвядомілі, што Беларусі не хапае “міфа мінулага” і іншых якасцяў, якія павінны прысутнічаць у нацыянальнай гісторыі. Апошняе было харэктэрна для ўсіх постсавецкіх рэспублік. Такім чынам, мэтай гісторыкаў стала “нацыяналізацыя” гісторыі і падкрэсліванне яе адметнасці ад мінуўшчыны суседзяў. Украінскі гісторык Вадзім Скураціўскі акрэсліў гэтую тэндэнцыю “адмоўным аб’яднаннем”. Чым большым быў ціск на гістарычную навуку залежней ці асіміляванай нацыі або этнічнай групы, тым актыўней яе гісторыкі шукалі адметнасці ўласнага гістарычнага шляху³. Асвятленне беларускай гісторыі, якое назіралася ў друку, на выставах і канферэнцыях, пачало набываць рысы “нацыянальнай” і “еўрапейскай” канцепцыі Беларусі. У гэтым сэнсе яе можна было лічыць больш віртуальнай, чым рэальнай.

Усведамленне беларускімі даследчыкамі гістарычнай значымасці сваёй нацыі знайшло адлюстраванне ў публікацыях. У 1995 г. выйшла з друку праца па гісторыі беларускага народа, напісаная калектывам аўтараў Інстытута гісторыі Акадэміі навук⁴. Яна засведчыла жыццяздольнасць старой метадалогіі. Але адначасна аўтары выкарысталі вялізарную колькасць новых крыніцаў і матэрыялаў. З пазіцыі новай ідэалогіі яны пера-

³ Confino E. Present Events and the Representation of the Past. Some Current Problems in Russian Historical Writing // Cahiers du Monde russe. 1994. Vol. 35. No 4. P. 839-686.

⁴ Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х частках. Мінск, 1994-1995; Lindner R. Continuity and Change in Post-Soviet Historiography: The Case of Belarus, in Richard Sakwa, ed., The Experience of Democratization in Eastern Europe. London, 1999. P. 62-71.

асэнсавалі многія падзеі беларускай гісторыі. Гэтае выданне, якое ўяўляе сабой агляд беларускай гісторыі, дало багаты матэрыял для разважанняў пра новыя шляхі гістарыяграфіі. Аднак з пункту гледжання метадалогіі гісторыі яно не адрознівалася навізной. Новая “нацыянальная канцэпцыя” беларускай гісторыі прэтэндуе на “аб’ектыўнасць”, але на самой справе яна толькі пашырыла тэматыку даследаванняў і прапанавала новую, іншым разам даволі цъмянную, інтэрпрэтацыю падзеяў мінуўшчыны. У гэтым плане кніга беларускіх даследчыкаў моцна нагадвала шматтомную “Гісторыю ўкраінскага народу”⁵.

Ізноў у адпаведнасці з устаноўкамі савецкай гістарыяграфіі 1917 г. лічыўся паваротнай кропкай беларускай гісторыі. Чаму захаваўся такі падыход, цяжка зразумець. Адказ трэба шукаць у выкарыстанні гістарычнай тэрміналогіі. Тэрміны кшталту “феадалізм”, “класавае грамадства”, “дакастрычніцкі перыяд”, “народны рух”, “нацыянальна-вызваленчая барацьба”, “законы гісторыі”, “рэвалюцыйная сітуацыя” і г.д. паходзяць са старой савецкай гістарыяграфіі. Гэтыя паняцці ўжываюцца з пэўным маралізаторствам: “гістарычнае прызначэнне беларускага народа”, “цяжкая і трагічная гісторыя”, “герайзм” партызанаў. У апісанні ранняга перыяду савецкай гісторыі тэрміны, якія павінны несці станоўчую канатаццыю, напрыклад, “новая эканамічнае палітыка”, не бяруцца ў дувоксі. Затое негатыўныя з’явы, напрыклад, “ваенны камунізм”, перадаюцца толькі ў дувоксі. Некаторыя палажэнні падкрэсліваюць адметнасць гісторыі Беларусі ад гісторыі суседніх дзяржаваў. Яны звычайна ўключаюць слова “нацыя”, “незалежнасць”, “Еўропа”.

Новыя тэмы: этнагенез, Вялікае Княства Літоўскае і “місія” Беларусі.

Этнічныя вытокі беларусаў другі раз пасля 1920-х гг. сталіся адным з найбольш актуальных гістарыяграфічных пытанняў. Нягледзячы на тое, што існаваўшая гістарычнае тэорыя этнагенезу характарызавала беларусаў (разам з палякамі) як “найбольш чисты” славянскі этнас і грунтавалася на канцэпцыі “старажытнарускай народнасці”, яшчэ ў 1960-я гг. этнолагі пачалі казаць пра “балцкі субстрат” у этнагенезе беларусаў. Апошніе сцвярджэнне ставіла пад сумненне “кроўнае радство” з вялікарускімі “старэйшымі братамі”. “Гісторыкамі на пасадах” гэтая наватарская тэо-

⁵ Сымоненко Р. Да канцэпціі багатотомнай “Історіі украінскага народа” (Міжнацыянальны та міжнародны аспекты) // Історічні сышты. Кіев, 1993.

рыя была адкінутая як “хлуслівая” і “безпадстаўная”⁶. Тым не менш адзін супрацоўнік Інстытута гісторыі Акадэміі навук БССР (ІГ АН БССР) Георгі Штыхаў пазней стаў адным з найбольш актыўных прыхільнікаў гэтай тэорыі. Ён сцвярджаў, што “на падставе балцкага субстрату ўзніклі розныя племянныя аб’яднанні, такія як полацкія і смаленскія крывічы, дрыгавічы і радзімічы”⁷. Нарэшце, у 1990 г. народны прэтарыянскі ахойунік нацыянальнай гістарыяграфіі Мікола Ермаловіч выказаў падобны пункт гледжання. У манаграфіі, прысвежанай беларускай прагісторыі, ён нават перасцерагаў ад акрэслення беларусаў славянамі, бо яны “былі … больш падобнымі да славянізаваных балтаў, чым да балтызаваных славянаў”⁸.

Шлях ад міфа пра “найчысцейшы” ўсходнеславянскі народ да міфа пра “славянізаваных балтаў” з’яўляецца шляхам, які вядзе на Захад. Першыя постсавецкія навуковыя праяўленні беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі раскрываліся пераважна ў балта-славянскіх дэбатах. А вось дыскусіі 1995 – 1996 гг. пайшлі на крок далей⁹. Яны не адкідалі амаль ніводнай з існуючых канцепцыяў. Напрыклад, сцвярджалася першапачатковая прысутнасць фінаў, пазней балтаў, пазней старажытнай ўсходнеславянскай стадыі (крывічы, радзімічы і дрыгавічы), якія пасля наступнай прамежкавай стадыі нарадзілі продкаў сучасных беларусаў.

Вядома, што “малыя нацыі”, якім “не хапае гісторыі”, у першую чаргу акрэсліваюць сябе праз вызначэнне адметнасці ад іншых народаў. Так і новая беларуская гістарыяграфія паспрабавала найперш “знайсці сябе” ў галіне этнагенезу, распрацоўка якога раней была фактычна забароненая. Прыкладам гэтага з’яўляюцца пошукі вызначэння этымалогіі паняцця “Белая Русь”¹⁰. Раней большасць гісторыкаў звязвала гэтае паняцце з адсутнасцю адміністрацыйнай і падатковай улады татараў на тэрыторыі сённяшняй Беларусі. А вось Алех Трубачоў надаў тэрміну “Белая Русь” новую семантыку. Спасылаючыся на “сімвалізм колераў старажытнага свету”, ён сцвярджаў, што “белы” заўсёды азначаў “заходні”¹¹.

⁶ Абэцэдарскі Л. У святле неабвержаных фактав. Мінск, 1969; Гісторыя Беларускай ССР. Т. 1. Пад рэд. Ігнаценкі. Мінск, 1972. С. 175.

⁷ Очерки по археологии Белоруссии. Часть 2. Под ред. Г.Штыхова, Л.Поболя. Минск, 1972. С. 214.

⁸ Гл.: Чарняўскі М. Вътокі // Беларуская думка. 1992. № 2. С. 62-69; Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Полацкі і наваградскі перыяды. Мінск, 1990. С. 46.

⁹ Нарысы гісторыі Беларусі. Частка 1. Мінск, 1994. С. 40-50; Піліпенка М. Паходжанне беларусаў // Дапаможнік па гісторыі Беларусі. Пад рэд. А.Каханоўскага і інш. Мінск, 1995. С. 15-23; Піліпенко М. Возникновение Белоруссии: новая концепция. Мінск, 1991.

¹⁰ Рогалёў А. Белая Русь и белорусы. В поисках истоков. Гомель, 1994.

¹¹ Трубачоў А. Не ад белай адзежы і светлых вачэй // Беларуская мінуўшчына. 1993. № 1. С. 8.

Як відаць, дух часу выразна патрабаваў простых і зразумелых тлумачэнняў гісторый.

Нацыянальныя гісторыкі спрабавалі даць адказы і на іншыя пытанні. Вядомыя гісторыкі і маладыя навукоўцы разам з дылетантамі былі прадстаўлены ў папулярных “100 пытаннях і адказах па гісторыі Беларусі”. З’яўляліся таксама псеўданавуковыя каментары да розных аспектаў беларускай гісторыі. Вітаўт Чаропка, напрыклад, заяўляў, што пры вялікім князі Вітаўце Беларусь стала найбольш значнай дзяржавай Еўропы¹². Трэба адзначыць, што хаця ў найноўшых гісторыях Беларусі і дадатковых дапаможных матэрыялах з’явіўся “прагматычны” тэрмін “Літоўска-беларуская дзяржава”, не было доказаў, што ў ёй дамінаваў менавіта беларускі элемент. Прызнанне жорсткай унутрыпалітычнай барацьбы ў Вялікім Княстве ўжывалася з акрэсленнем Беларусі як наймагутнейшай еўрапейскай дзяржавы і, напрыклад, такой ацэнкай: “Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае 16 ст. ўвайшло ў сусветную гісторыю як адна з першых еўрапейскіх дзяржаваў, што стварыла ўнікальны ўзор палітычнага і грамадскага ладу, прававой дэмакратыі, мірнага суіснавання ды супрацоўніцтва розных народаў і цэркvaў”¹³.

У цэнтры гістарычнай дыскусіі апынулася таксама праблемы, вырашэнне якіх пазбаўляла ўспрыманне гісторыі Беларусі пэўнай перыферый-насці. Напрыклад, пайстала пытанне пра асаблівасці беларускай нацыі і тое, як гістарычна акрэсліць г.зв. беларускасць¹⁴. Выказанні па гэтаму пытанню Уладзімера Конана (1992) сведчаць, што адбываўся не толькі пошук месца беларусаў у гісторыі, але таксама вызначалася іх будучая роля ў еўрапейскім жыцці. Залежнае становішча Беларусі ў дзяржаўных утварэннях сярэдневечнай і найноўшай гісторыі стала прычынай слабасці нацыянальных і незалежніцкіх традыцый. Але гэтая слабасць інтэрпрэтавалася як дабрадзеяная нейтральнасць, што абвяшчалася прычынай нежадання беларусаў перайсці на той або іншы цывілізацыйны бок. У Конан пісаў, што гістарычнае прызначэнне Беларусі ў тым, каб стварыць культурны і геапалітычны “мост” паміж Усходам і Захадам, паміж расейскай Еўразіяй з аднога боку і Заходнім і Цэнтральным Еўропай з другога. Беларускі народ унікальны тым, адзначыў даследчык, што ён не выбірае адзін з двух палюсоў,

¹² Чаропка В. Дзе падзелася каралеўская карона Вітаўта Вялікага? // 100 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі. Мінск, 1993. С. 21.

¹³ Лойка П. Гісторыя Беларусі. Вучэбны дапаможнік для 7 класа сярэдняй школы. Мінск, 1993. С. 34.

¹⁴ Конан У. Беларуская ідэя і місія Беларусі // Беларуская думка. 1992. № 4. С. 6-25.

ён адкідае іх крайнасці, не бярэ на сябе ролю месіі, а спрабуе сінтезаваць станоўчыя дасягненні як “усходній”, так і “заходній” культураў¹⁵.

У гэтай дыскусіі выразна прысутнічаў палітычны сэнс. Журналіст, гісторык і літаратар Уладзімір Арлоў называў Беларусь “аванпостам эры Асветніцтва”, якую Расея зведала настолькі ж мала як Рэфармацыю і Контррэфармацыю. Беларусь ва ўсе часы знаходзілася “ў сферы еўрапейскай гісторыі і еўрапейскіх культурных каштоўнасцяў”¹⁶.

Ідзялагічная адбудова нацыі выклікала непазбежныя спробы пера-глядзу гісторыі Цэнтральна-Усходняга рэгіёну Еўропы, які стагоддзямі знаходзіўся на палітычнай перыферый. Гісторыкі ўбачылі гістарычную значымасць Цэнтральна-Усходній Еўропы ў пэўнай “місіянерскай” ролі. Постсавецкая беларусская гістарыяграфія звярнула ўвагу на істотныя асаблівасці рэгіёну. Сапраўды, у выніку развіцця этнічных і рэлігійных элементаў на працягу стагоддзяў гэтая памежная і пераходная прастора была рысы ўнікальнай разнастайнасці грамадстваў. Дзякуючы палітычным і гісторыка-сацыялагічным асаблівасцям тут утварылася супольнасць суб'ектаў, пазбаўленых эліты. Апошняе ўяўляе сабой асабліва цікавы аб'ект гістарычнага даследавання.

У пошуках гістарычнай значымасці даследчыкі звярнулі ўвагу на вядомыя гістарычныя персанажы. Атрыманне незалежнасці Беларуссю, Літвой, Украінай і Расеяй, умацаванне польскай дзяржаваўнасці спрэвакавала рост узаемных гістарычных прэтэнзій. Цікава, што яны датычылі не столькі тэрыторый, колькі сукупнасці традыцый і прыналежнасці гістарычных асобаў. Так, беларускія гісторыкі не раз згадвалі пра “беларускасць” Вялікага Княства Літоўскага і яго эліты. А польскія даследчыкі раптам заўважылі, што ў іх амаль “скралі” нацыянальных святых Адама Міцкевіча і Тадэвуша Касцюшкі. Рэгулярна згадвалася пра нараджэнне абодвух на беларускай зямлі. Маўляў, “герой [тут Т.Касцюшко – Р.Л.] прыходзіць з Беларусі”. Сцвярджаўся факт нараджэння Т.Касцюшкі ў “палацізаванай сям’і збяднелага беларускага шляхціча”. Для гісторыка Анатоля Ростава, падзеленая спадчына была прадметам дэбатаў на працягу 1994 году, юбілейнага году Т.Касцюшкі. У выніку Т.Касцюшка быў прызнаны “ганаровым беларусам свету”¹⁷.

Разбурэнне польскага міфа пра Т.Касцюшку паспрыяла ўзмацненiu тэндэнцыі да “манапалізацыі” гістарычных асобаў. Беларускія гісто-

¹⁵ Конан У. Беларуская ідэя і місія Беларусі // Беларуская думка. 1992. № 4. С. 15.

¹⁶ Арлоў У. У палоне гістарычных міфаў // Голос Радзімы. 15 чэрвеня 1995 г. С. 3, 5.

¹⁷ Ростав А. Русін племені беларусаў // Беларуская мінуўшчына. 1994. № 1. С. 18-20.

рыкі залічылі паэму Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш”, а такім чынам і самога паэта да беларускай нацыянальнай спадчыны. Адам Міцкевіч, як зрэшты і Т.Касцюшка, сын “паланізаванай беларускай сям’і”, быў уключаны ў энцыклапедычны даведнік “Мысліцелі і асветнікі Беларусі X-XIX ст.” Гарадзенскі прафесар Аляксей Пяткевіч сцвярджаў, што паэма А.Міцкевіча “Пан Тадэвуш” можа ўспрымацца як “адбітак беларускага светаадчування”¹⁸.

Разам з больш-менш свядомым адмаўленнем ад палітыка-ідэалагічных прынцыпаў савецкай гісторыографіі з яе культам ніжэйшых класаў прыйшло захапленне элітай дасавецкай эпохі. Вялікія князі “Беларуска-літоўскай дзяржавы”, “беларуская шляхта” з яе культурнымі дасягненнямі ў выглядзе, напрыклад, замковых комплексаў Нясвіжа і Міра, і “беларускія антрэпрэнёры” 19 і пачатку 20 ст. падаюцца нацыянальнаму гісторыку больш вартымі даследавання, чым беларускі гарадскі пралетарыят або сялянства. Палітычная, эканамічная і культурная эліта, якая раней успрымалася толькі як клас прыгнятальнікаў, цяпер трактуецца ў якасці выхавацельніцы “геніяў” беларускай гісторыі.

На працягу некалькіх гадоў нацыянальнай эйфары ў гісторычнай навуцы “прадстаўнік полацкай буржуазіі” Францішак Скарына (У.Пічэт) ператварыўся ў “тыгана эпохі Адраджэння” (А.Мальдзіс), а “літоўскі магнат” канцлер Леў Сапега – ў “дъямэнтавага канцлера” (І.Саверчанка)¹⁹. Сям’я Радзівілаў адразу была далучана да беларускай гісторыі дзеля новай інтэрпрэтацыі мінулага. Калі адзін з найбольш вядомых родаў еўрапейскай арыстакратыі мае цесныя повязі з Беларуссю, то гісторыя беларускай культуры мае ўсе падставы належаць да еўрапейскай цывілізацыі.

Раней Беларусь і Украіна былі перыферыяй Расійскай імперыі. Яны не мелі ні ўласнай дзяржаўнасці, ні палітычна акрэсленых межаў. Цяпер, як незалежныя дзяржавы, яны ўвайшли ў саюзы і заключылі пагадненні з заходненеўрапейскімі краінамі, прымалі ў сябе кіраунікоў ЗША. Усё гэта абумовіла цікавасць да геапалітычнай проблематыкі. У 1994 г. гісторык Анатоль Грыцкевіч увёў паняцце “гісторыя беларускай геапалітыкі”, падкрэсліўшы актыўную ролю Беларусі ў міжнародных адносінах у перыяд сярэднявечча²⁰. Гісторыяграфія пачала ператварацца ў гісторычную геа-

¹⁸ Масляніцына Л. Міцкевіч Адам // Мысліцелі і асветнікі Беларусі. X-XIX ст. Мінск, 1995. С. 498-505; Пяткевіч А. Паэма Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш” – адбітак беларускага светаадчування // Наша слова. 29 снежня 1994. С. 6; Тарасаў К. Памяць пра легенды. Мінск, 1994. С. 199-210, 213-228.

¹⁹ Гуторенко Ю., Улевіч Т. Из тьмы веков светлеющие лики. Минск, 1994.

²⁰ Грыцкевіч А. Гісторыя геапалітыкі Беларусі // Спадчына. 1994. № 1. С. 85-93; № 3. С. 39-51; № 4. С. 48-61.

палітыку. У адпаведнасці са сваімі палітычнымі перакананнямі гісторыкі новай Беларусі выступалі на баку таго ці іншага лагеру.

Нацыянальныя гісторыкі асабліва падкрэслівалі паяднальную ролю Беларусі ў мінулым адпаведна яе геаграфічнаму і геапалітычнаму размяшченню ў “цэнтры Еўропы”. Тэрытарыяльныя перамены, занатаваныя стараннымі картографамі, уваходжанне ў склад мацнейшых дзяржаваў з рознымі формамі палітычнага ладу паўплывалі на стварэнне вобразу новай Беларусі як транзітнай прасторы і буфернай зоны паміж найноўшымі сістэмамі еўрапейскіх дзяржаваў²¹. Яшчэ ў часы ВКЛ “беларускасць” злучала краіну са Старой Еўропай. Такім чынам, сённяшні шлях у Еўропу становіща праста вяртанием дадому²². Аднак гісторыкі, якія дзеля спрыяння працэсу “еўрапеізацыі Беларусі” выкарыстоўваюць тэзіс “Беларусь – цэнтр Еўропы”, маюць апанентаў. У адной з публікаций Яраслаў Разанін насмешліва называў Беларусь “Азіяй у цэнтры Еўропы”²³. Тым не менш, у 1994 г. тагачасны віцэ-прэзідэнт Акадэміі Наук Беларусі і сябра сусветнага саюзу беларусаў “Бацькаўшчына” прафесар Радзім Гарэцкі настойваў, што “цэнтр кантынентальнай Еўропы знаходзіца ў сярэдзіне трохкутніка, ўтворанага мястэчкамі Чэрвень-Асіповічы-Клічаў, 2 км на поўдзень ад вёскі Чыжаха на р.Беразінے”²⁴. Ён, аднак, прайгнараваў факт, што ўкраінцы, аўстрыйцы, шведы, палякі і немцы таксама прэтэндуюць на тое, каб быць цэнтрам Еўропы.

Гістарыяграфія першай паловы 1990-х гг. была апантаная нацыянальным, рамантычным вобразам гісторыі, што добра адлюстравалася ў публікацыях. Спраба стварэння цэласнай карціны мінулага і перабольшванне ролі асобных падзеяў – характэрныя для ўсёй постсавецкай нацыянальнай гістарыяграфіі. Беларусь не з’яўляецца выключэннем. Аднак з 1995 г. мы можам ацэньваць сітуацыю ў беларускай гістарыяграфіі як “выключны выпадак” у постсавецкім свеце.

“Прыдворныя” гісторыкі Лукашэнкі.

“Надыходзяць апошнія дні гістарыяграфіі” сцвярджалі на пачатку 1990-х пад уражаннем чарговай змены парадыгмы некаторыя паспеш-

²¹ Казлоў Л., Цітоў А. Беларусь на сямі рубежах. Мінск, 1993; Цітоў В. Беларусь на гістарычных картах // Голос Радзімы. 21 верасня 1995. С. 4.

²² Анціпенка А. Еўрапейская і хрысціянская ідэя беларускасці // Беларусіка=Albaruthenica. Том 2. Мінск, 1992. С. 259-262.

²³ Разанін Я. Азія ў цэнтры Еўропы // Наша слова. 22 лістапада 1995. С. 5.

²⁴ Гарэцкі М. Дзяржаўнасць на Беларусі мае больш чым тысячагадовую гісторыю // Беларуская мінішчына. 1994. № 1. С. 4-6; Шаруха І. Геаграфічны цэнтр Еўропы ў Беларусі // Спадчына. 1994. № 6. С. 109-110.

ныя назіральнікі²⁵. Між тым пад уплывам пераменаў у дзяржаўнай палітыцы адбывалася размежаванне сярод гісторыкаў. Пераломным стаўся 1996 г. З таго часу дэбаты нагадваюць сталінскую эпоху, калі нацыянальная гісторыкі былі вымушаныя абараніць сябе ад адвінавачвання партыі і сваіх згодніцкіх настроеных калегаў. Увесну 1996 г. дзесятак мінскіх гісторыкаў і настаўнікаў гісторыі стварылі Беларуское рэспубліканскэ аў'яднанне “Гістарычныя веды”. Сярэдні ўзрост сябраў Выканаўчага камітэту, як і тэматыка іх ранейшых працаў спрыялі таму, што аў'яднанне стала ахойнікам спадчыны Лаўрэнція Абэцэдарскага, гэтага Нестара гісторыяграфіі БССР. Першы кіраўнік арганізацыі Адам Залескі быў блізкім сябрам Л.Абэцэдарскага і катэгарычным праціўнікам непалітызаванага навуковага даследвання.

На пачатку 1980-х А.Залескі адвінаваціў шматлікіх супрацоўнікаў Інстытута гісторыі, а таксама групу іншых навукоўцаў і пісьменнікаў у “хлусні і палітычна-маральнім распадзе” ў лісце-адвінавачванні да Прэзыдыума Акадэміі Навук і кіраўніцтва партыі. Беларускі гісторык М.М.Улашчык, які пазней выкладаў у Маскве, апублікаваў крытычны аналіз ліста А.Залескага. Галоўным аб'ектам адвінавачвання А.Залескага былі ў першую чаргу тагачасныя дырэктары Інстытута гісторыі АН БССР Іларыён Ігнаценка і Пётр Петрыкаў разам з пісьменнікам і навукоўцам Алесем Адамовічам. Выйўляючы чыста прафесійную зайдрасць, А.Залескі пры складанні спіса больш чым на 100 імёнаў толькі сябе адзначаў тытулам “прафесар”. Ён называў І.Ігнаценку слабым падабенствам нацыянальнага дэмакрата, які кладзе ў кішэню свае 1000 рублёў у месяц. “Антymарксісцкая і нацыяналістычныя паклёпы”, якія, нібыта, распаўсюджваў І.Ігнаценка, на думку А.Залескага, “прынеслі вялікую шкоду нашай ідэалогіі і пабудове нашай дзяржавы”²⁶. Аднак гэтыя адвінавачванні былі беспадстаўнымі. І.Ігнаценка – былы партыйны работнік і на працягу многіх гадоў дырэктар Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(Б)Б – не быў заўважаны ні ў якіх нацыянальных сэнтыментах. Сапраўды, з нагоды 40-годдзя Інстытута гісторыі Камуністычнай партыі пры ЦК КПБ у выданні збору твораў “тытанаў чала-вечага духу К.Маркса, Ф.Энгельса і У.І.Леніна”, ён з гонарам спасылаецца на дасягненні свайго інстытута і падкрэслівае, што той узяў на

²⁵ Дзярновіч А. Апошнія дні гісторыяграфіі // Наша Ніва. 1993. № 15. С. 11.

²⁶ Улашчык М. Заўвагі на пісьмо А.Залескага “Об националистических вывиходах к национализму и антисоветизме”. 30 июля 1982 г. // Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сш. 1. С. 47-52.

сябе адказнасць за публікацыю пяцітомнай “Гісторыі Беларускай ССР” у 1970-я гады²⁷.

Пятнаццаць гадоў пазней А.Залескі і аб'яднанне “Гісторычныя веды” аднавілі той самы тон, адзначыўшы гэтым цэласнасць беларускай гісторыяграфіі 20 ст. Публічны нападкі А.Залескага і ягоных аднадумцаў датычылі большасці публікацый Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі (ІГ АНБ) і “Беларускай энцыклапедыі” (БелЭН). Гэтыя нападкі разам з апалаґетычнымі артыкуламі, прысвеченымі “ролі прэзідэнта Рэспублікі Беларусь у сучаснай сацыяльна-еканамічнай і маральна-палітычнай сітуацыі краіны”, засведчылі іх максімальную лаяльнасць да прэзідэнта²⁸. У іх разуменні А.Лукашэнка заняў месца партыі. Таксама як маладыя савецкія гісторыкі ў 1930-я гг. праслаўлялі партыю за “бязлітасную барацьбу” з нацыялістычнымі адхіленнямі, архаічныя ідэолагі тыпу А.Залескага абвясцілі прэзідэнта адзіным абаронцам інтэрэсаў народу ад “паслядоўнікаў капіталізму”. Апошняя пасля знішчэння такіх савецкіх “дасягненняў” як калгасы, дзяржаўныя прадпрыемствы і Саветы народных дэпутатаў, атрымалі ўладу дзякуючы “буржуазнай канстытуцыі” 1994 г. У сутыкненні з “нацыянальна-экстрэмісцкім” сіламі Лукашэнка, на думку А.Залескага, зрабіў шмат важных і стабілізуючых кроکаў, а менавіта, адмену “феадальна-буржуазнай нацыяналістычнай дзяржаўнай сымболікі”, вяртанне гімну БССР, звальненне галоўнага рэдактара “Народнай газеты” і рэарганізацыя рэдкалегіі БелЭН.

Лукашэнкаўская адміністрацыя зразумела грамадскае і палітычнае значэнне гісторычнай навукі. Група А.Залескага ператварылася ў сапраўдны цэнзарскі камітэт па гісторыі і практычна стала выконваць ролю былога навуковага аддзелу ЦК КПБ. Нагодай для новых нападак сталася выданне “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” (ЭГБ). Была зроблена яшчэ адна спроба “паставіць на месца” сучасную гісторыяграфію. Інстытут гісторыі ізноў быў абвінавачаны ў скажэннях і фальсіфікацыі гісторыі Беларусі. Адзначалася, што ў артыкулах ЭГБ прысутнічае “непрыміръмы антысаветызм” і “адкрытая русофобія”. Галоўным фальсіфікатам гісторыі быў абвешчаны Генадзь Сагановіч, тэматыка даследаванняў якога была звязана з агрэсіяй Маскоўскай дзяржавы супраць ВКЛ. Аб'ектам

²⁷ Ігнатенка И. Важная дата. 40-летие Института истории партии при ЦК КПБ // Коммунист Белоруссии. 1969. № 6; Б.п. Патрыярх гісторычнай навукі // Беларуская мінішчына. 1996. № 1. С. 61.

²⁸ Заявление Белорусского республиканского и Минского научного объединения «Исторические знания» «О позиции и роли Президента Республики Беларусь в нынешнем социально-экономическом и морально-политическом положении страны» // Народная газета. 16 августа 1996 г. С. 2.

вострай крытыкі апрач І.Ігнаценкі і Г.Сагановіча стаў таксама тагачасны дырэктар Інстытута гісторыі Міхась Касцюк і археолаг Георгі Штыхаў. Падкрэслівалася, што палажэнні многіх артыкулаў двух першых тамоў ЭГБ цалкам адпавядаюць тэзісам “Нарысаў гісторыі Беларусі”²⁹.

Задўжальна тэрміналагічнае вяртанне “Гістарычных ведаў” у савецкую эпоху. “Нацыянал-экстремісты” і “шавіністы” з Інстытута гісторыі АН адначасова харктырызваліся як “прыхільнікі капіталізму” і “вонрагі народу”. Сярод сяброў аўтандання “Гістарычныя веды” презідэнт знайшоў верных і адданых ідэолагаў. Ён атрымаў у сваё распараджэнне “спецыялістаў” для будучых дыскусій адносна дзяржаўных святаў і ацэнак тых або іншых падзеяў беларускай гісторыі. Іх “экспертыза” дапамагае аргументація прэзідэнцкія рашэнні ў сферы выдавецкай палітыкі і выдання школьніх падручнікаў.

Гэтыя гісторыкі-ветэраны атрымалі фінансавую і выдавецкую падтрымку і прынялі прэзідэнта як “свайго”. “Наш прэзідэнт, - адзначалася ў адной з заяваў, - прыйшоў з народу і быў абраны народам. Ва ўсіх выступленнях перад рабочымі і калгаснікамі, прадстаўнікамі ўзброеных сілаў і працуючай інтэлігенцыяй ён звяртаецца да прысутных словам: “Таварыши!”, - якое так дорага ўсім нам”³⁰. Несумненна адно, прэзідэнт, абраны ў постсавецкай Беларусі, імкнецца захаваць неасавецкую гістарыяграфію, якая не ў стане праводзіць уласныя даследаванні. Пабудаваная на палажэннях гістарыяграфіі БССР, яна паводзіць сябе як грамадскі цэнзарскі камітэт у барацьбе з гісторыкамі нацыянальнай школы. Гэты саюз улады і ідэалогіі, які пачаў фармавацца ў сярэдзіне 1995 г., прывёў да знішчэння галоснасці і адмове ад фінансавай падтрымкі нацыянальнай гістарыяграфіі”³¹.

Даследчыкі Інстытута гісторыі АН не далі ўцягнуць сябе ў дыскусію з колам Адама Залескага. Большасць супрацоўнікаў распачала ідэйную барацьбу з П.Петрыкавым, якога 15 гадоў таму рэзка крытыкаваў у згаданым лісце А.Залескі. П.Петрыкаў многія годы займаў пасаду дырэк-

²⁹ Жураўскі А. Гістарычная праўда не павінна скажацца. Аб сур’ёзных недахопах выдання “Энцыклапедыя гісторыі Беларусі” // Народная газета. 1 августа 1996 г. С. 2-3; Открытое письмо Президенту Республики Беларусь А.Г.Лукашенко. Работа по восстановлению исторической правды подвергается яростному сопротивлению со стороны национал-экстремистов, претендующих на истину в последней инстанции // Народная газета. 19 июня 1996. С. 3.

³⁰ Заявление Белорусского республиканского и Минского научного объединения...

³¹ Лінднер Р. Нязменнасць і змены ў постсавецкай гістарыяграфіі Беларусі // Кантакты і дыялогі. 1996. № 3. С. 20-25.

тара Інстытута гісторы і з'яўляўся членам-карэспандэнтам Акадэміі, быў адным з вядучых гісторыкаў БССР з канца 1960-х гг. Менавіта ён распачаў дыскусію на старонках прапрэзідэнцкай “Беларускай думкі”. У крытычным аглядзе двух першых тамоў Энцыклапедыі гісторыі Беларусі ён заявіў пра “туман русофобіі, які апусціўся на беларускую энцыклапедыю”. Амаль тымі самымі словамі П.Петрыкаў абвінаваціў Інстытут гісторыі ў зniшчэнні беларускай гістарыяграфіі. Былы дырэктар пісаў, што пад уплывам Інстытута скажэнне беларускай гісторыі ўвайшло ў ЭГБ, у школьнія падручнікі, у “Нарысы гісторыі Беларусі” і ў шмат іншых магнографій, брашураў і артыкулаў. Такая дзейнасць Інстытута гісторыі, які з'яўляецца дзяржаўнай установай, супярэчыць, на яго думку, інтерэсам беларускага народа і разыходзіцца з палітычным накірункам прэзідэнта рэспублікі. Курс прэзідэнта вядзе да ўмацавання адносінаў з Расіяй і грунтуеца, паводле П.Петрыкава, на выніках рэферэндума 1995 г.³²

Адначасова П.Петрыкаў прапанаваў свае паслугі ў якасці новага кіраўніка гістарычнага аддзела рэдкалегіі “Беларускай энцыклапедыі”. Пры падтрымцы ўрадавых структураў ён быў прызначаны на пасаду першага намесніка галоўнага рэдактара з адказнасцю за гістарычныя праекты. У адказ Інстытут гісторыі накіраваў у Белдзяржкамдрук ліст пратэсту супраць пераменаў у рэдкалегіі БелЭН. Распачалася вострая публічная барацьба. П.Петрыкаў выступаў супраць “нацыянальнай канцэпцыі” як тэарэтычнай і метадалагічнай мадэлі. Ён катэгарычна адваргаяў крэда нацыянальнай гістарыяграфіі, якое на пачатку 1990-х сформулявалі яго калегі па Інстытуце Mixasь Bіч і Mixasь Касцюк у выглядзе трывады: “Дзі-дзялалагізацыя, дэбальшавізацыя і дэпалітызацыя”³³. Па-за разуменнем П.Петрыкава знаходзіцца адмаўленне ад канцэпцыі Кіеўскай Русі як “калыскі трох братніх славянскіх народаў” і ўспрыяцце Расіі ў якасці аднаго з ворагаў беларускай дзяржавы. Пераняўшы аргументы “Гістарычных ведаў”, П.Петрыкаў перасцерагаў народ ад даверу Беларускаму народнаму фронту (БНФ) і публікацыям Інстытута гісторыі, які, нібыта, спрабуе “падкладзі міну” пад будынак дзяржаўнай палітыкі, асабліва ў сферы беларуска-расійскіх адносінаў³⁴.

³² Петрыкаў П. Туман русофобіі акутаў Беларускую энцыклапедыю // Беларуская думка. 1996. № 3. С. 3.

³³ Касцюк М. Нацыянальная канцэпцыя гісторыі Беларусі: асноўныя падыходы // Гістарычная наука і гістарычна адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь. Новыя канцэпцыі і падыходы. У дзвюх частках. Частка 1. Гісторыя Беларусі. Мінск, 1994. С. 3-10; Сагановіч Г. Нацыянальнасць гісторыі як наўкі // Беларускі гістарычны агляд. 1994. Т. 1. Сш. 1. С. 5-14.

³⁴ “Бітва на полі гісторыі” (Інтэрв’ю з П.Петрыкаўым) // Голос Радзімы. 18 ліпеня 1996. С.3.

Хутка з'явіўся адказ калегаў. М.Касцюк пратэставаў супраць напад тых, хто за апошнія 10 – 15 гадоў ніводнага разу не наведаў архівы, і ўжо толькі таму не меў права крытыкаваць новыя навуковыя палажэнні. Папрокі М.Касцюка мелі падставы, бо з канца 1980-х П.Петрыкаў не здолеў здабыць большасці галасоў у двух перавыбараах навуковага савета Інстытута гісторыі, нягледзячы на энергічную выбарчу кампанію. З гэтага моманту ён выкарыстоўваў кожную магчымасць, каб зашкодзіць Інстытуту і яго дырэкцыі. П.Петрыкаў нават ішоў на свядомае скажэнне фактаў. Напрыклад, артыкулы ў ЭГБ па гісторыі Беларускай Народнай Рэспублікі (1918) і БНФ, якія П.Петрыкаў найболыш крытыкаваў, былі напісаныя не супрацоўнікамі Інстытута³⁵. Міхась Біч у сваім адказе на абвінавачванні А.Залескага і П.Петрыкава адносна русофобіі двух першых тамоў ЭГБ заўважыў, што П.Петрыкаў уключыў у свой агляд толькі 5 з 5000 артыкулаў. Неабгрунтаванай выглядала таксама ягоная спроба абвясціць міфам працэс русіфікацыі Беларусі на працягу 19 ст. М.Біч прыйшоў да высновы, што апаненты нацыянальнага Адраджэння беларускага народу прыдумалі тэорыю “русафобіі” беларускай гісторыяграфіі толькі дзеля дыскрэдытацыі тых гісторыкаў, якія на працягу першай паловы 1990-х гг. спрабавалі змясціць беларускую гісторыю ў канцэптуальную прастору, якая найболыш адпавядае ўсім незалежным нацыям³⁶.

Гісторычныя ацэнкі П.Петрыкава, якія М.Біч называў вяртаннем да “заходнерусізму” разам з агрэсіўнай і бескампраміснай формай выказванняў яшчэ больш авбаstryлі канфлікт паміж двума лагерамі гісторыкаў. Беларуская гісторыяграфія, рамкі якой пазначаліся, з аднаго боку, заявамі группы А.Залескага, а з другога, выказваннямі заўзятага нацыянальнага гісторыка Міколы Ермаловіча, моцна палітызавалася. Паводле М.Касцюка, пераадоленню палітызацыі можа паспрыяць толькі захаванне навуковай прыроды гісторычнага даследвання: “Навука і палітыка – гэта дзве розныя рэчы”³⁷.

Нельга не заўважыць, што сённяшнія гісторычныя дэбаты ўсё больш супадаюць з пэўным канфліктом пакаленняў. А вось у 1996 г. спрэчкі адбываліся ўнутры аднаго старэйшага пакалення. А.Залескі, П.Петрыкаў, Г.Штыхай, А.Мальдзіс і Г.Кісялеў нарадзіліся паміж 1927 і 1932 гг.

³⁵ Касцюк М. Палітызаваная гісторыя не можа быць сапраўднай навукай // Голос Радзімы. 8 жніўня 1996 г. С. 1, 3.

³⁶ Біч М. Туман дылетантства і тэндэнцыйнасці // Голос Радзімы. 12 верасня 1996 г. С. 3, 5.

³⁷ Касцюк М. Палітызаваная гісторыя не можа быць сапраўднай навукай // Голос Радзімы. 8 жніўня 1996 г. С. 3.

Варта падкрэсліць і тое, што нацыянальныя гісторыкі звычайна ставіліся да сваіх праціунікаў больш прыязна. Нельга не заўважыць, з аднаго боку, заяваў пра “скажэнні” і “дылетантызм”, а з другога, выключнага патрабавання імкнуща да спасціжэння “гістарычнай рэчаіснасці”, “аб’ектунасці” і звяртання ўвагі на “законы гістарычнага развіцця”³⁸.

Курапаты: дыскусія працягваеца.

Курапаты – гэта месца каля Мінску, дзе ў 1988 г. былі раскапаныя масавыя пахаванні ахвяраў сталінскіх рэпрэсій³⁹. Аднак некаторыя грамадскія арганізацыі паспрабавалі падвергнуць сумненню вынікі даследаванняў Зянона Пазняка, заснавальніка і былога лідара БНФ, а разам з імі канцэпцыю генацыду камуністычных уладаў супраць сваго народу. Пасля абрання презідэнтам краіны А.Лукашэнкі ў 1994 г. прыхільнікі нэасавецкай інтэрпрэтацыі мінулага актыўізваліся, і гісторыкі падзяліліся на два лагеры. Даследчыкам нацыянальнай школы, прадстаўленым галоўным чынам навукоўцамі Беларускага дзяржаўнага універсітэта і Інстытута гісторыі Акадэміі навук супрацьсталі “прыдворныя гісторыкі” А.Лукашэнкі.

У апошніх тагох ЭГБ робіцца выразная спроба адмовіцца ад інтэрпрэтацыі сталінскага тэрору як генацыду. Другі том, апублікованы пад уплывам нацыянальна-дзяржаўнай канцэпцыі гісторыі Беларусі, адзначае ў артыкуле “генацыд”, які прысвечаны гітлераўскай акупациі, той факт, што “пачынаючы з канца 80-х, некаторыя гісторыкі і журналісты пачалі называць масавыя вынішчэнні людзей у сталінскую эпоху генацыдам”. А вось у томе 4 ЭГБ ужо сцвярджаеца, што новыя даследаванні, нібыта, высветлілі факт дачынення да забойстваў у Курапатах нямецкіх акупантам. Генацыд як сродак сталінскай палітыкі больш не згадваеца⁴⁰. Між тым чалавечыя астанкі, знайдзеныя ў Курапатах, сведчаць пра тое, што забойствы адбываліся паміж 1939 і 1941 гг. Незалежна ад падзяў 1941-1944 гг. дакладна ўстаноўлена, што гэты лес стаў месцам масавых экзекуцый НКВД.

³⁸ Гл., напр. Лыч Л. Чаго дамагаюцца фальсіфікатары? // Народная газета. 17 жніўня 1993г. С. 2.; Касцюк М. Без гістарычных ведаў нельга паспяхова будаваць незалежную дзяржаву // Беларуская мін'ушчына. 1996. № 1. С. 2-4.

³⁹ Marples D.R. Kirovsky: The Investigation of a Stalinist Historical Controversy // Slavic Review. 1994. T. 53. № 2. P. 513-523.

⁴⁰ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 2. Мінск, 1994. С. 505; Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 4. Мінск, 1997. С. 313. Гл. таксама: Крывальцвіч М. Курапаты як помнік гісторыі і аб’ект палітыкі // Палітычныя рэпрэсіі на Беларусі ў ХХ ст. Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 27-28 лютага 1998 г.). Мінск, 1998. С. 247-253.

Рэпрэсіі супраць гісторыі рэпрэсіі.

Часам бывае, што выпадак нясе на сабе пачатку заканамернасці. Адкрыццё ў Менску кантактнага бюро АБСЕ 27 лютага 1998 г., якога доўга чакалі на Захадзе і якое некалькі разоў адкладалася ўладамі Беларусі, супала з пачаткам навуковай канферэнцыі “Палітычныя рэпрэсіі ў Беларусі ў 20 ст.” Пакуль Кансультатыўная і Назіральніцкая група АБСЕ складала план сваёй дзейнасці, удзельнікі канферэнцыі з Беларусі, Расіі, Украіны, Польшчы і Нямеччыны абмяркоўвалі ўзаемаадносіны паміж дыктатурай і тэрорам. Падчас канферэнцыі апрач дакладаў па праблемах гісторыі Беларусі савецкага часу прагучалі выступленні, прысвечаныя аўтарытарным тэндэнцыям сучаснасці. Менавіта яны сталі аб'ектам назірання Кансультатыўнай групы АБСЕ ў Беларусі на чале з Гансам-Георгам Вікам, вядомым нямецкім дыпламатам і былым консулам Нямеччыны ў Расіі. Вынікі назірання ўзыходзілі прадстаўлены ў НАТА і Еўрапейскі саюз.

Міністр замежных спрадаваў Польшчы Браніслаў Герэмэк і тагачасны кіраунік АБСЕ, спаслаўшыся на факт, што Савет Еўропы і Еўрапейскі парламант не прызналі двухпалатнага парламенту Беларусі пасля дзяржаўнага перавароту 1996 г., патрабаваў неадкладнага правядзення свабодных дэмакратычных выбараў. Міністр замежных спрадаваў Іван Антановіч у адказ дэмагагічна заяўві, што “үсцешаны” адкрыццём місіі АБСЕ і выказаў надзею, што “дзякуючы добрым парадам ў беларускім грамадстве можа быць дасягнуты кампраміс”. Дыпламатычны корпус АБСЕ ў Беларусі ў кожным выпадку патрабуе да сябе ўварі. Канешне, прымаць настаўленні іншаземцаў пляжка і непрыемна. Недзіўна, што постсавецкі презідэнт назваў наяўнасць дэлегацыі АБСЕ ў краіне “абсурдам”. Беларускі ўрад не патрабуе асаблівых падставаў, каб адмовіць дэлегацыі ў дзволе мець сваю рэзідэнцыю, і такім чынам пазбегнуць яе кантралюючай прысутнасці.

У той жа час правядзенне ў аўтарытарнай дзяржаве А.Лукашэнкі міжнароднай канферэнцыі па палітычных рэпрэсіях, якая не абмяжоўваецца толькі зваротам да гісторыі масавага тэрору і ГУЛАГу, але таксама абмяркоўвае сучаснае становішча патрабуе шмат смеласці. Беларускі Хельсінскі камітэт, арганізацыі па абароне правоў чалавека і грамадзянскіх правоў і “Асацыяцый ахвяраў палітычных рэпрэсій” прайвілі грамадзянскую смеласць. Яны сабралі ў Менску каля 200 удзельнікаў канферэнцыі, сярод якіх былі навукоўцы, непрафесійныя даследчыкі і ўплыўовыя гра-

мадскія і палітычныя дзеячы. Беларускі пісьменнік Васіль Быкаў распачаў канферэнцыю прамовай “Палітычныя рэпресіі ў Беларусі ў 20 ст.” і перасцерагаў ад забыцця ахвяраў сталінскага тэрору або тых, хто пацярпей ад палітычнага, судовага або психалагічнага гвалту сучаснага рэжыму. Тэматыка канферэнцыі спалучыла навуковы аналіз, напрыклад, тэхналогіі тэрору, рэпресій супраць навуковай інтэлігенцыі і дзеячоў культуры або ліквідацыі “кулакоў” з індывидуальным досведам. Тыя, хто прыйшлі праз лагеры як “ворагі народу” патрабавалі судовага працэсу накшталт Нюрнбергскага для кіруючай камуністычнай эліты, якая, на іх думку, працягвае займаць адказныя пасады ў дзяржаве.

Рух па ўшанаванню памяці ахвяраў сталінскіх рэпресій актывізаваўся ў перыяд **перабудовы**. Спробы Таварыства “Мартыралог Беларусі” надаць гэтаму руху шырокі грамадскі характар, як гэта было зроблена ў Расіі, аднак не реалізаваліся. Фактычна ўся дзейнасць Таварыства была зведзеная да раскопак у Курапатах у 1988 г.⁴¹ Тыя, каго абвінавачвалі ў генацыдзе супраць уласнага народу, не засталіся ў меншасці, бо з пачатку 1990-х гг. у сувязі з ростам сацыяльнага забяднення насельніцтва назіраўся відавочны рост колъкасці прыхільнікаў савецкага стылю праўлення і адраджэння Савецкага Саюзу. Святлана Алексіевіч, якую часта крытыковалі за культ памяці ахвяраў Другой саветовай вайны, адзначыла грамадскую недацэнку панесеных ахвяраў у імя свабоды. Пад афіцыйнае асуджэнне трапіў і Васіль Быкаў, які ў артыкуле “Горкі смак перамогі” падвергнуў сумненню партызанскі міф і згадаў пра тэрор асобных партызанскіх груп супраць мірнага насельніцтва.

Неасавецкі і апазіцыйныя культуры ўшанавання памяці сутыкнуліся паміж сабой. Выступленні беларускіх гісторыкаў на канферэнцыі не пакідалі сумненняў у тым, што масавыя забойствы ў Катыні каля Смоленску або у Курапатах каля Менску не былі асобнымі выпадкамі. На канферэнцыі была выказана думка, што кожны раённы цэнтр БССР у перыяд сталінізму меў свае “Курапаты”. У 1991 г. масавыя пахаванні, у якіх знаходзіліся астанкі болей 10 тыс. чалавек, былі адкрытыя каля Гомеля. Адначасова “прыдворныя гісторыкі” старанна вышуквалі доказы дачынення Вермахта да растрэлаў у Курапатах. ЭГБ, пачынаючы з тома 3 пачала рэабілітацыю партыйнага кірауніцтва БССР сталінскай эпохі.

⁴¹ Smith K.E. Remembering Stalin's Victims. Popular Memory and the End of the USSR. Ithaca, 1996.

А.Лукашэнка пасправаў перакрэсліць дзесяцігоддзе адраджэння беларускай свядомасці, якое распачалося, як рэакцыя на злачынную палітыку кірауніцтва БССР пасля аварыі на Чарнобыльскай АЭС і было ўзмоцненнае памяццю пра ахвяры савецкага праўлення. Былі змененыя дзяржаўныя святы, адбывалася рэанімацыя савецкага пафасу агульной памяці, што не лепшым чынам паўплывала на ўспрыманне народам свайго мінулага. Тым не менш Валеры Карбалевіч з даследчага цэнтра “Усход-Захад” звярнуў увагу на аўтарытарны рэжым презідэнта А.Лукашэнкі ў сваім дакладзе “Палітычныя рэпрэсіі у 1990-х гг”. Ніхто нават не пасправаў спыніць дакладчыка. Напрыканцы двухдзённай канферэнцыі адкрылася выставка, прысвечаная рэпрэсіям у БССР у перыяд сталінізму і ўціску апазіцыі ў сучаснай Беларусі. Але як толькі арганізаторы пачалі дэманстрацыю фотаздымкаў акцый масавага пратэсту, прадстаўнікі спецслужбаў забаранілі выставу. Асаблівае незадавальненне выклікала тое, што на некаторых фотаздымках быў прадстаўлены былы лідэр БНФ З.Пазняк, які зараз жыве ў выгнанні.

Правядзенне канферэнцыі і выданне зборніка дакладаў⁴² павінны былі мець палітычныя наступствы, характэрныя для акупаванай дзяржавы. Як паведаміла Таццяна Процька, дзяржаўныя ўлады праявілі асаблівую ўвагу да канферэнцыі. У лістападзе 1998 г. Менскі аддзел прокуратуры распачаў следства па справе арганізацыі канферэнцыі. Завадатарамі стаў “прыдворны гісторык” А.Залескі, які разам з групай “таварышаў” у адкрытым лісце ў прокуратуру патрабаваў прыняць прававыя меры супраць выдаўцоў зборніка матэрыялаў. Пры гэтым сцвярджалася неабходнасць абароны “чэсці і годнасці” презідэнта. Знявагай абвяшчаліся абвінавачванні презідэнта ў палітычных рэпрэсіях з боку некаторых ўдзельнікаў канферэнцыі. Гісторык Ніна Стужынская і гісторык і палітолаг Валеры Карбалевіч публічна выказалі сваё асуджэнне кампаніі па рэабілітацыі найбольш жахлівых аспектаў мінуўшчыны, якая пачалася ў Беларусі.

Заключэнне

Напрыканцы 20 ст. беларуская гісторыяграфія ізноў падзялілася на два лагеры. Яна працягвае існаваць ва ўмовах канфлікту паміж інтэрэсамі навукі і патрабаваннямі сучаснай палітыкі. Пасля хвалі гісторычнага

⁴² Lindner R. Wissenschaft im Stalinismus. Das Institut für Geschichte der AN BSSR // Палітычныя рэпрэсіі на Беларусі ў ХХ ст. Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 27-28 лютага 1998 г.). Мінск, 1998. С. 200-215.

рамантызму пачатку 1990-х і пазнейшай рэсаветызацыі гісторыі павінны хутка адбыцца перамены. Сёння большасць гісторыкаў у Менску, Гарадні і Гомелі ставяць пад сумненне рацыянальнасць канкурыруючых канцэпцыяў мінулага. Яны імкнуцца паказаць гісторыю Беларусі таякой, якой яна была на самой справе, а менавіта гісторыяй краіны пра-межкавага геапалітычнага становішча і этнічнай, культурнай і рэлігійнай разнастайнасці. Спадзяванні на еўрапейскі статус новай постса-вецкай і постнацыянальнай беларускай гістарыяграфіі робяцца віда-вочнымі, калі знаёмішся з публікацыямі “Беларускага гістарычнага аг-ляду”. Малодшае пакаленне гісторыкаў менскай школы арыентуецца на традыцыі, у якіх пераважную ролю адыгрываюць узоры дасавецкай эпохі (напрыклад, Мітрафан Доўнар-Запольскі). Новае пакаленне дас-ледчыкаў разумее перспектывы пазнання гісторыі. Сваімі даследаван-нямі яно павінна спрыяць паглыбленню ведаў пра мінулае ўсходняй часткі еўрапейскага кантыненту.